

ספק דרבנן לקולא מול חזקת איסור

א. האם חכמים הקלו בספק דרבנן גם בספק שיש בו חזקת איסור? רבותינו שבכל הדורות דנו בשאלה זו סביב המשנה במקוואות המביאה מחלוקת בין ת"ק לרבי יוסי בספקות בטבילה של טמא מדרבנן (מקוואות ב, א - ב):

הטמא שירד לטבול ספק טבל ספק לא טבל, אפילו טבל ספק יש בו ארבעים סאה ספק אין בו... ספיקו טמא... במה דברים אמורים בטומאה חמורה אבל בטומאה קלה (טומאה מדרבנן)... וירד לטבול ספק טבל ספק לא טבל, אפילו טבל ספק יש בו ארבעים סאה ספק אין בו... ספיקו טהור רבי יוסי מטמא שר' יוסי אומר כל דבר שהוא בחזקת טומאה לעולם הוא בפסולו עד שיודע שטהר.

מהי המחלוקת בין ת"ק לרבי יוסי? חשוב: האם הם נחלקו בשאלתנו?

ב. רבותינו הראשונים נחלקו בפסיקת ההלכה. הרמב"ם פסק כת"ק (מקוואות י, ו):

הטמא שירד לטבול ספק טבל ספק לא טבל ואפילו טבל ספק יש בו ארבעים סאה ספק אין בו... ספיקו טמא לפי שהטמא בחזקתו עד שיוודע שטבל כראוי... בד"א כשהיתה הטבילה מטומאה חמורה, אבל אם טבל מטומאה קלה... הואיל ועיקר דברים אלו מדבריהן הרי ספיקו טהור כמו שביארנו, ואף על פי שנסתפק לו אם טבל או לא טבל או שנמצא המקוה חסר לאחר זמן וכיוצא בספיקות אלו ה"ז טהור.

מה יענה הרמב"ם על השאלה האם הולכים אחרי חזקת איסור בספק דרבנן?

הרשב"א, לעומת זאת, פסק כר' יוסי (שו"ת הרשב"א א, תא):

אותה שבפרק בכל מערבין שאמרת כמדומה אני שנתכוונת לאותה שנחלקו בדברי מאיר ורבי יוסי בשנטמא בטומאה קלה וטבל ספק בשל מ' ספק בשל שאין בו מ'. דרבי מאיר אומר טהור רבי יוסי אומר טמא וקיימא לן כרבי יוסי.

וכך מסכם הש"ך הפוסק כמותו (כללי ס"ס אות כ):

וכל זה בספק איסור דרבנן שאין לו חזקת איסור אבל יש לו חזקת איסור אסור.

ג. נתבונן בהיקף עמדת רבי יוסי המעמיד את הטמא בטומאה דרבנן על חזקתו. האם הוא מחמיר ללכת אחרי חזקה רק בטומאה או גם בשאר איסורי דרבנן? ואולי הוא מחמיר רק בסוג איסורים מיוחד?

הגמ' בעירובין דנה בקושי בעמדתו: הוא מחמיר כאמור בספק טומאה מדרבנן, אך מקל בספק עירוב (עירובין לה):

רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: ספק עירוב כשר. אמר רבי יוסי: אבטולמוס העיד משום חמשה זקנים על ספק עירוב שכשר.

וזאת אף על פי שבשני המקרים מדובר על דיני דרבנן. התשובה הראשונה של הגמ' מצמצמת את דברי רבי יוסי לאיסורי דרבנן שיש להם 'עיקר מן התורה' (שם לו):

קשיא דרבי יוסי אדרבי יוסי! - אמר רב הונא בר חיננא: שאני טומאה, הואיל ויש לה עיקר מן התורה (ועל כן מחמירים גם באיסורי דרבנן שלה) - שבת נמי דאורייתא היא! - קסבר רבי יוסי: תחומין דרבנן (וא"כ איסור תחומין נחשב איסור שאין לו עיקר מן התורה).

רבא ענה תשובה אחרת (שם):

רבא אמר: התם היינו טעמא דרבי יוסי: העמד טמא על חזקתו, ואימא לא טבל.

חשוב: רבא ורב הונא בר חיננא חולקים? רבא יענה לדעתך תשובה אחרת לשאלה באיזה סוג של איסורי דרבנן רבי יוסי מחמיר?

ד. הרשב"א אימץ את צמצומו של רב הונא בר חיננא. הוא נשאל האם הולכים אחרי ספק ספקא מול חזקת איסור. השואל הניח בשאלתו בעקבות דברי רבי יוסי שלא מקלים בספק דרבנן מול חזקת איסור, והרשב"א התווכח עם ההנחה הזו וצמצם את דברי רבי יוסי (שו"ת הרשב"א תא):

ואם זו היא שאמרת הא דאמרין התם דטעמיה דרבי יוסי דעביד לה כשל תורה הואיל ואית ליה עיקר בדאורייתא (וא"כ אין להוכיח משם שהוא מחמיר בכל איסורי דרבנן במקום חזקה) והוה כספקא דאורייתא ולחומרא.

הש"ך חולק על כך (כללי ס"ס הארוך דין כ):

ומיהו כל זה בספק דרבנן שאין לו חזקת איסור, אבל בספק שיש לו חזקת איסור אמרינן בפרק כל מערבין דאזלינן לחומרא. ואף על גב דאיכא התם חד שינויא בש"ס דדוקא גבי טומאה שיש לה עיקר בדאורייתא אמרינן הכי, מכל מקום הא איכא התם שנויא אחרת דר' יוסי מחמיר אפילו באיסור דרבנן אין לו עיקר בתורה וק"ל כרבי יוסי. ואע"ג דהרשב"א בתשובה סימן ת"א לא כתב רק שנויא קמא, היינו להשואל

שלא פירש דבריו, דנראה דבריו שם שתפס בפשטות דבכל איסור דרבנן אמרינן הכי, ובא הרשב"א לומר דליתיה לחד שנויא.

ה. הפר"ח צמצם עוד יותר את דברי רבי יוסי, ולדעתו הוא מחמיר בטומאה בלבד, ואין ללמוד מדבריו על ספק איסור רגיל (כללי ס"ס אות טו):

אמנם לדעתי נראה דבכיוצא בזה איסורא מטומאה לא ילפינן... לפיכך משמע ודאי כדכתבינא דאף בדאיתחזק איסורא אמרינן ספיקא דרבנן לקולא.

הוא מביא ראיה לדבריו ממשניות בתרומות הדנות בספק תרומה (ז, ה):

שתי קופות אחת של תרומה ואחת של חולין שנפלה סאה תרומה לתוך אחת מהן ואין ידוע לאיזו מהן נפלה הרי אני אומר לתוך של תרומה נפלה... נפלה אחת מהן לתוך החולין אינה מדמעתן (שאומרים שהחולין נפלה).

הגמ' בפסחים וביבמות מסבירה שהקולות בספק נובעות מכך שתרומה בזמן הזה דרבנן (פסחים ט):

אימור דאמרינן: שאני אומר בתרומה דרבנן.

וכך פוסק **השו"ע** בחתיכות מותרות ואסורות באכילה (יו"ד קיא, א):

שתי קדרות אחת של היתר ואחת של איסור, ולפניו שתי חתיכות אחת של היתר ואחת של איסור; אם החתיכה היא מאיסור דרבנן, כגון שומנו של גיד, ונפלו אלו לתוך אלו, מותרים, שאנו תולים לומר האיסור נפל לתוך האיסור וההיתר לתוך של היתר... וכן הדין אם לא היה כאן אלא קדירה אחת של בשר שחוטה, ונפל בה אחת מאלו השתי החתיכות, ואין ידוע איזו היא, אנו תולין דשל היתר נפלה, אפילו אין ההיתר רבה על האיסור.

נתמקד במקרה האחרון – שתי חתיכות, אחת מותרת ואחת אסורה מרבנן, נפלה אחת מהן לקדירה ואין ידוע איזו, מקלים לתלות שהחתיכה המותרת נפלה משום שספק דרבנן לקולא. נעצור לרגע ונקדים הקדמה חשובה מצד עצמה: לפני הנפילה, כשאדם עומד מול שתי החתיכות ומסתפק איזו מהן מותרת ואיזו אסורה מרבנן, שתיהן אסורות משום שאין להקל בספק דרבנן כשיש איסור ודאי לפנינו, 'אקבע איסורא'¹. וכך כותב הב"ב² בהסבר דברי הטור שאוסר ביצת נבלה³ שנתערבה באחרות, 'ואע"ג דכשנתערבה באחרות כולן אסורות שאני התם דאיתחזק בהו איסורא'. הדיון כאן הוא רק אם נפלה אחת משתי החתיכות לקערה אחרת, ואנו תולים שהחתיכה המותרת נפלה

1. וראה לעיל שרק בספק של חתיכה אחת משתי חתיכות, ספק של אקבע איסורא, כשיש ודאי איסור לפנינו, יש חיוב אשם תלוי.

2. יו"ד פו.

3. האסורה מרבנן בלבד.

ומתירים את הקדירה⁴. האם הלכה זו קשה על העמדה שאין להקל בספק דרבנן נגד חזקה? כך סבור הש"ך עצמו שכדי ליישב את הקושי צמצם אותה (ש"ך שם ס"ק ד):
 נראה דכאן מיירי דהב' התיכות היו ניכרות בפני עצמן קודם נפילתן איזה מהן של היתר ואיזה מהן של איסור (ורק לאחר הנפילה התעורר הספק איזו חתיכה נפלה, המותרת או האסורה) דאי נתערבו מתחלה חד בחד (עוד לפני הנפילה) א"כ כיון דאתחזק איסור בב' התיכות כל א' וא' דיינינן ליה כגופו של איסור ותו לא אמרינן ספקא דרבנן לקולא כמו שכתבתי בדיני ס"ס דין כ"א.

באיזה מקרה נאמר ההיתר לדעתו? מתי היינו אוסרים?

אם הספק התעורר לפני נפילת אחת מהן לקדירה, יש לאסור ואין לתלות שהחתיכה המותרת נפלה. זאת משום שאין להקל בספק דרבנן מול חזקה, ושתייהן נאסרו לאכילה לפני הנפילה כך שהן היו בחזקת איסור, 'ותו לא אמרינן ספקא דרבנן לקולא'. המשנה וההלכה בשו"ע שמתירות נאמרו במקרה שבו לפני הנפילה היה ידוע מי החתיכה האסורה ומי המותרת והספק התעורר רק לאחר הנפילה.

הפר"ח הקשה על הצמצום של הש"ך מפשטות המשנה שנאמרה במקרה שבו הספק התעורר עוד לפני הנפילה, 'אין ידוע איזו היא של תרומה ואיזו היא של חולין אכל אחת מהן פטור והשניה נהג בה בתרומה... נפלה אחת מהן לתוך החולין אינה מדמעתן' (שם):
 ואשתמטיה משנה שלמה שהבאתי שאף על פי שמתחלה נתערבו הקופות ולא היו ניכרין דהוה ליה איתחזק איסורא אף על פי כן תלינן לקולא ואף בדברים שיש להם עיקר מהתורה... לפיכך משמע ודאי כדכתבינא דאף בדאיתחזק איסורא אמרינן ספיקא דרבנן לקולא (ורבי יוסי עסק רק בטומאה דרבנן ולא באיסור).

מהי קושיית הפר"ח על תשובת הש"ך? מה הוא מוכיח מהמשנה?

1. ההנחה המשותפת לפר"ח ולש"ך היא שאם הספק מי החתיכה האסורה ומי המותרת התעורר עוד לפני הנפילה, הוא נחשב ספק דרבנן מול חזקת איסור⁵. **הרב משה לוי**, בעל

4. שהרי לאחר הנפילה של אחת משתי החתיכות לקדירה אחרת, הספק החדש הוא ספק של חתיכה אחת, ללא איקבע איסורא, ואין איסור ודאי שניצב לפנינו.

5. ולכן, הש"ך אסר במקרה הזה והעמיד את המשנה במקרה שבו הספק התעורר רק לאחר הנפילה, ואילו הפר"ח למד מכאן שמקלים בספק דרבנן גם מול חזקת איסור.

המנוחת אהבה, חלק על ההנחה הזו וממילא דחה את הראיה של הפר"ח (יוסף דעת סימן ד' עמ' עב):

והנה לענין איסור שהתערב בהיתר וסילקו ואינו יודע אם נסתלק כל האיסור או נשאר ממנו משהו... נלע"ד דלא שייך לומר שהואיל ובעוד האיסור מעורב בו הרי הוא אסור בודאי א"כ כשנסתפק לנו אם הוסר כל האיסור או מקצתו נעמידו בחזקתו הראשונה שהיה אסור, כי מה שהיה אסור אינו מחמת שגופו נעשה איסור רק מחמת שמעורב בו איסור וכיון שאינו מכירו חוששים אולי יפגע באיסור ולכן הכל נאסר, אבל גוף הדבר המותר נשאר בהיתרו כבתחילה, ונמצא שכשם שהוחזק איסור בתערובת הוחזק גם כן היתר בתוכה, ואין לתערובת חזקה לאיסור ולא להיתר, ולכן כשנסתפק לנו אם הוסר האיסור כולו או מקצתו אזלינן לקולא באיסור דרבנן... ועל פי האמור יש לדחות מה שכתב הגאון פרי חדש יו"ד כללי ס"ס אות סו להוכיח דספק דרבנן דאיתחזק איסורא ספיקו מותר מהא דתנן בספ"ז דתרומות שתי קופות אחת של תרומה ואחת של חולין ואין ידוע איזו היא של תרומה ואיזו היא של חולין נפלה אחת מהן לתוך החולין אינה מדמעתן ופסקה הרמב"ם בפרק יג מהל' תרומות... אולם לפי האמור לעיל בס"ד יש לומר... דלא חשיב חזקה לאיסור כיון דאיתחזק נמי היתרא דהא איכא קופה אחת של חולין ובכהאי גוונא אין לתערובת חזקת איסור ולא חזקת היתר ושפיר אמרינן סד"ר לקולא ומתירים החולין שנפלה בהם אחת הקופות.

כיצד דוחה הרב משה לוי את ראיית הפרי חדש לכך שאומרים ספק דרבנן לקולא נגד חזקה?

גם אם אין מקלים בספק דרבנן נגד חזקה, עדיין אפשר להקל במקרה שלנו. זאת משום שאיסורן של שתי החתיכות לפני הנפילה לא הגדיר כל אחת מהן כחתיכה שיש לה חזקת איסור: נכון שלפני הנפילה היה אסור לאכול אחת מהן מספק⁶, אך עדיין אין לשתיהן חזקת איסור, וממילא אפשר להקל כשנפלה אחת מהן ולתלות שהמותרת נפלה⁷.

שאלות לסיכום והתבוננות:

1. באיזה מקרה נחלקו רבי מאיר ורבי יוסי? כמי פוסק הרמב"ם? כמי פוסק הרשב"א?
6. שכן אין אומרים ספק דרבנן לקולא בספק של אקבע איסורא, חתיכה אחת משתי חתיכות, כשוודאי שיש חתיכת איסור לפנינו.
7. שהרי לאחר הנפילה אין כאן ספק של איקבע איסורא, אלא ספק של חתיכה אחת.

טמא בטומאה מדרבנן שטבל והתעורר ספק בטבילתו: רבי מאיר מקל ורבי יוסי מחמיר. הרמב"ם פוסק כרבי מאיר, ונראה שלדעתו מקלים בספק דרבנן גם נגד חזקת איסור, והרשב"א פוסק כרבי יוסי.

2. האם ניתן ללמוד מרבי יוסי שיש להחמיר בכל ספק איסור דרבנן במקום חזקה? הצג שלוש גישות, העולה מפשטות תשובת הרשב"א, עמדת הש"ך, ועמדת הפר"ח.

תשובת הרשב"א - הוא מחמיר רק באיסור דרבנן שיש לו עיקר מהתורה.

ש"ך - הוא מחמיר בכל איסורי דרבנן, גם כשאין להם עיקר מהתורה, ואין להקל בספק דרבנן נגד חזקת איסור.

פר"ח - הוא מחמיר בטומאה בלבד, אך בשאר איסורי דרבנן אפשר להקל גם נגד חזקת איסור.

3. וכן הדין אם לא היה כאן אלא קדירה אחת של בשר שחוטה, ונפל בה אחת מאלו השתי החתיכות (שאחת מותרת ואחת אסורה מדרבנן), ואין ידוע איזו היא, אנו תולין דשל היתר נפלה.

מהי הראיה שהביא הפר"ח לעמדתו מדברי השו"ע שמקורם במשנה בתרומות? באיזה מקרה העמיד הש"ך את דברי השו"ע והמשנה בעקבות הקושיה? מה הקושי בדבריו? כיצד דחה הרב משה לוי את הראיה?

פר"ח - שתי החתיכות היו אסורות באכילה לפני נפילת אחת מהן לקדירה⁸, ובכל זאת מקלים ותולים שהחתיכה המותרת נפלה, ומכאן שאומרים ספקא דרבנן לקולא גם נגד חזקת איסור!

ש"ך - צריך לומר שהחתיכות לא התערבו לפני הנפילה, ואכן אם הן התערבו לפני הנפילה, יש להחמיר שכן אין להקל בספק דרבנן נגד חזקת איסור.

הקושי הוא שלכאורה מפשטות המשנה עולה שהחתיכות התערבו לפני הנפילה.

הרב משה לוי - נכון שהיה אסור לאכול את החתיכות לפני הנפילה, משום שלא אומרים ספקא דרבנן לקולא במצב של איקבע איסורא, אך עדיין זה לא אומר ששתיהן בחזקת איסור - הרי אחת מהן מותרת! ולכן אפשר להקל לאחר הנפילה ולתלות שהחתיכה המותרת נפלה⁹.

8. משום שלא אומרים ספקא דרבנן לקולא במצב של איקבע איסורא, בשתי חתיכות שאחת מהן אסורה בוודאי מדרבנן ואחת מותרת.

9. ואחרי הנפילה, הרי יש כאן ספק של חתיכה אחת, ואין ודאי איסור לפנינו.